

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

จากการพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมา พบว่าภาคเกษตรมีบทบาทสำคัญในแง่ของการผลิตที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ในด้านอาหารและเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ รวมถึงเป็นฐานการผลิตที่สนับสนุนการสร้างมูลค่าเพิ่มเพื่อการค้าและการส่งออกสำหรับภาคการผลิตและบริการอื่น ๆ แต่ความเข้มแข็งและความสามารถในการแข่งขันของภาคเกษตรกลับมีแนวโน้มลดลงเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นฐานการผลิตที่สำคัญของการผลิตในภาคเกษตรมีความเสื่อมโทรมและถูกใช้ไปเป็นจำนวนมาก โดยไม่มีการบำรุงรักษาเท่าที่ควร ประกอบกับผลจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศอย่างรุนแรงเพิ่มขึ้น และการเปิดเขตการค้าเสรีโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาคมอาเซียน ที่ส่งผลต่อความสามารถในการแข่งขันของเกษตรกรรายย่อย ขณะเดียวกันแนวโน้มในการใช้พลังงานทดแทนจากผลผลิตพืชจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการที่เหมาะสม เพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารในอนาคต (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11, 2555 : 58)

ในปัจจุบันเกษตรกรไทยกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤติ มีข้อมูลที่ชี้ให้เห็นว่าปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคตของเกษตรกรค่อนข้างน่าเป็นห่วง เพราะมีข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สำคัญ 5 ประการคือ เรื่องที่ดินทำกิน การเข้าถึงทรัพยากร หนี้สิน การตลาด และ สุขภาวะ ที่ทำให้เกษตรกรอยู่ไม่รอด จำนวนเกษตรกรไทยมีแนวโน้มลดลงเช่นเดียวกับประเทศที่พัฒนาแล้ว คือ จากกว่าร้อยละ 70 ในช่วงเริ่มแผนพัฒนาประเทศ (พ.ศ. 2504) มาเป็นร้อยละ 50 ในช่วงแผนฯ 5 และเหลืออยู่ราวร้อยละ 30 ในปัจจุบัน หากแนวโน้มการพัฒนาเกษตรเป็นไปตามแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้และไม่มีการแก้ไขปัญหาเกษตรกรอย่างจริงจัง คาดว่าอีกไม่เกิน 30 ปี จำนวนเกษตรกรไทยจะเหลืออยู่ไม่เกินร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมด (พิทักษ์พงษ์ ป้อมปราณี, 2558 : 8) จากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้สังคมภาคเกษตรของไทยได้รับผลกระทบต่อโครงสร้างของครอบครัว ชุมชน และวิถีการดำเนินชีวิต ปัจจุบันพบว่าประชาชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ และขาดการรับช่วงต่อจากรุ่นพ่อแม่ผู้คนกลุ่มหนุ่มสาววัยแรงงาน ทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนแรงงานภาคเกษตร และปัญหาสังคม คือ

ครัวเรือนเกษตรกรและชุมชนภาคเกษตรมีสภาพ อ่อนแอและเปราะบาง เกิดภาวะเสี่ยงต่อการอยู่รอดของชุมชนภาคเกษตรกรรมของประเทศไทยในอนาคต (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11. 2555 : 58) ซึ่งจากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว ที่ตำบลนาคูน จึงได้เกิดการก่อตั้งศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงคุ้มโฮม ขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2550

ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงคุ้มโฮม ตำบลนาคูน อำเภอนาคูน จังหวัดมหาสารคาม เกิดขึ้นจากการที่ได้สังเกตเห็นถึงสถานการณ์เปลี่ยนแปลงของชุมชนและสังคมภาคเกษตรที่กำลังถูกทำลายและคุกคามจากกระแสของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ โดยมีจุดประสงค์ที่จะเปิดให้เป็นพื้นที่เพื่อการสร้างและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของครอบครัวเกษตรกรในตำบลนาคูน ให้สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรม และดำเนินชีวิตสืบทอดการประกอบอาชีพเกษตรต่อไปได้อย่างรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทั้งในปัจจุบันและอนาคต จุดเริ่มต้นคือ เทศบาลตำบลนาคูน ได้จัดทำโครงการส่งเสริมการทำเกษตรแบบผสมผสาน หรือเกษตรทฤษฎีใหม่ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ในปี พ.ศ. 2550 และได้นำเกษตรกรผู้สนใจเข้าร่วมโครงการจำนวน 200 ครอบครัว เข้ารับการฝึกอบรมและศึกษาดูงานที่ศูนย์อ้อยได้น้อย บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ของพ่อผาย สร้อยสระกลาง เพื่อให้เกษตรกรได้เรียนรู้การทำเกษตรแบบผสมผสานหรือเกษตรทฤษฎีใหม่ในระดับครัวเรือน

ในการฝึกอบรมตามโครงการดังกล่าว พ่อผาย สร้อยสระกลาง และคณะวิทยากร ได้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้เข้ารับการอบรม โดยเริ่มจากการสอนการปรับเปลี่ยนวิถีคิดในการพึ่งตนเอง การฝึกให้รู้จักการคิดอย่างมีเหตุผล สามารถวิเคราะห์ปัญหา ค้นหาสาเหตุและวางแผนแก้ไขปัญหา เพื่อพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัวให้ดีขึ้น และที่สำคัญมีการสอนได้เน้นการปรับประยุกต์ใช้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการวางแผนและดำเนินชีวิตด้วย จากนั้นได้นำเกษตรกรที่เข้ารับการอบรมไปศึกษาดูงานและทดลองปฏิบัติในพื้นที่ทำการเกษตรของครอบครัวเกษตรกรในเครือข่ายของศูนย์อ้อยได้น้อยที่ประสบผลสำเร็จและเป็นต้นแบบในการทำการเกษตรผสมผสาน เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมได้เรียนรู้แนวทาง วิธีปฏิบัติ และเทคนิคต่าง ๆ เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อสร้างแรงบันดาลใจและเสริมสร้างความมั่นใจให้เกษตรกรที่เข้าอบรมเกิดความเชื่อมั่นที่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมต่อไปและอยู่รอดได้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลง

หลังจากการฝึกอบรม ศูนย์คุ้มโฮมได้เริ่มขับเคลื่อนงานโดยเริ่มรวมกลุ่มเกษตรกร ผู้ผ่านการฝึกอบรมเป็นเครือข่าย ลงมือทำการเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทฤษฎีใหม่อย่างจริงจัง เกษตรกรมีการออกแบบและวางแผนการใช้ประโยชน์จากที่ดิน และการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ของตนเองตามหลักของการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน คือ แหล่งน้ำ นาข้าว พื้นที่สวน และที่อยู่อาศัย โดย เริ่มผลิตอาหารเพื่อให้มีกิน มีใช้เพียงพอ สำหรับสมาชิกในครัวเรือนก่อน และเมื่อเหลือกินเหลือใช้จึงค่อยนำไปขายเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ ผลการดำเนินงานพบว่า ในระยะแรกหลังการฝึกอบรมครอบครัวเกษตรกรที่ผ่านการอบรม สามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้มาพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้น ได้อย่างเห็นได้ชัด มีการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และผลิตอาหารเพื่อกินเองได้เพียงพอภายใน ครัวเรือน และบางครัวเรือนมีผลผลิตจำนวนมากเหลือกินเหลือใช้ก็นำไปจำหน่ายในชุมชน หรือในตลาดจนสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัวอย่างน้อยเฉลี่ยวันละประมาณ 300-500 บาท แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไประยะหนึ่งกลับพบปัญหาว่า การทำเกษตรผสมผสานของ เกษตรกรขาดความต่อเนื่องและอ่อนแรงลง มีเกษตรกรจำนวนเกินกว่าครึ่งหนึ่งของเกษตรกรที่ ผ่านการอบรมและศึกษาดูงาน ขาดการลงมือทำอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ซ้ำยังกลับไปใช้ชีวิตตามกระแสสังคมแบบเดิมอีก คือ การมุ่งทำงานหาเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน แทนการทำการเกษตรผสมผสานเพื่อผลิตอาหารและสร้างรายได้จากการประกอบอาชีพเกษตร ของครอบครัว ส่งผลให้ครอบครัวภาคเกษตรในพื้นที่ตำบลนาคูนอยู่ในสภาพอ่อนแอลงไปเรื่อยๆและพึ่งตนเองได้น้อยลง

จากสถานการณ์และแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว พบว่าปัจจุบันครอบครัว เกษตรกรในพื้นที่ตำบลนาคูน ตกอยู่ในสภาพที่อาจจะอยู่ไม่รอด และเคลื่อนตัวต่อไปได้ลำบาก เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่ไหลเลื่อนไปตามกระแสการพัฒนาของระบบทุนนิยม มีวิถีชีวิตที่ พึ่งพาทักษะมากกว่าการพึ่งตนเอง เช่น มีการนำเครื่องจักรเข้ามาใช้ทดแทนแรงงานคนและ แรงงานสัตว์เนื่องจากจำนวนแรงงานในครัวเรือนลดลงและขาดการรับช่วงต่อการทำอาชีพ เกษตรจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และมองเห็นว่าการใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนและ สัตว์สะดวกสบายกว่า มีการใช้ปุ๋ย สารเคมี และยาฆ่าแมลงมากขึ้นแทนที่จะพึ่งพาธรรมชาติเช่น ในอดีต เพื่อต้องการให้ได้ผลผลิตมากที่สุด เพื่อที่จะนำไปขาย มีค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปจาก อดีต คือให้ความสำคัญและพึ่งพาเงินมากขึ้น การผลิตของภาคเกษตรในปัจจุบัน ขาดจิตสำนึก ถึงความปลอดภัยและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อผู้บริโภคและสังคม แก่งแย่งแข่งขันกัน เพื่อความอยู่รอด ละเลยขนบธรรมเนียม และประเพณีอันดีงามที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ

จนเป็นการทำลายอัตลักษณ์และความงดงามของวิถีชีวิตภาคเกษตรไปอย่างน่าเสียดาย ซึ่งหากปล่อยให้สถานการณ์เช่นนี้ดำเนินต่อไป ย่อมจะส่งผลกระทบต่อความอยู่รอดของภาคเกษตรและสังคมโดยรวมได้ในอนาคต ดังนั้นผู้วิจัยจึงเล็งเห็นว่าทางออกที่จะแก้ปัญหาของสังคมภาคเกษตรดังที่กล่าวมาได้นั้น จำเป็นจะต้องสร้างให้เกิดเกษตรกรรุ่นใหม่ขึ้นในพื้นที่ตำบลนาคูน ทั้งนี้เพื่อเป็นการสืบทอดการทำอาชีพเกษตรกรรมจากเกษตรกรในรุ่นปัจจุบันไปสู่รุ่นลูกหลานในอนาคต และให้คนที่ทำอาชีพในภาคเกษตรมีความเข้มแข็ง สามารถดำเนินชีวิตอยู่รอดได้ภายใต้สังคมร่วมสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในฐานะผู้ผลิตและสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารของสังคมไทย

จากที่กล่าวมา ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบการสร้างเครือข่ายบ่มเพาะเกษตรกรรุ่นใหม่ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของเกษตรกรในภาคครัวเรือน ในพื้นที่ตำบลนาคูน โดยใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และหลักพุทธธรรมเป็นกรอบแนวทางในการศึกษาวิจัย ทั้งนี้เพราะผู้วิจัยคาดหวังว่า หากเกิดเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ที่เข้มแข็งขึ้น จะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาความอ่อนแอของสังคมภาคเกษตรที่เกษตรกรกำลังประสบอยู่ในปัจจุบันได้ และยังจะเป็นการเสริมสร้างแรงจูงใจให้คนอยากเข้าสู่การประกอบอาชีพเกษตรกรรมมากขึ้น รวมทั้งลูกหลานและทายาทของเกษตรกรในปัจจุบันอยากสืบทอดการทำอาชีพเกษตรกรรมจากบรรพบุรุษ ซึ่งจะก่อให้เกิดความเข้มแข็งในสังคมภาคเกษตรในชุมชนท้องถิ่นเกิดความมั่นคงทางด้านอาหาร เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ สามารถธำรงรักษาอาชีพเกษตรกรรมให้คงอยู่คู่สังคมไทยได้ตลอดไป

คำถามวิจัย

1. ประเด็นที่เป็นจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญจากการเป็นเกษตรกรรุ่นเก่าไปสู่การเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่มีสาระสำคัญอย่างไร
2. เกษตรกรรุ่นใหม่ มีคุณลักษณะที่สำคัญเป็นอย่างไร
3. รูปแบบการสร้างเครือข่ายบ่มเพาะเกษตรกรรุ่นใหม่ผ่านการเรียนรู้ร่วมกันภาคครัวเรือนเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์จุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญจากความเป็นเกษตรกรรุ่นเก่า ไปสู่ความเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่
2. เพื่อศึกษาคุณลักษณะสำคัญของความเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่
3. เพื่อพัฒนารูปแบบการสร้างเครือข่ายเกษตรกรภาคครัวเรือนที่เหมาะสมกับพื้นที่ตำบลนาคูน

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง เครือข่ายบ่มเพาะเกษตรกรรุ่นใหม่ : การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อพัฒนารูปแบบการสร้างเครือข่ายเกษตรกรภาคครัวเรือน ในครั้งนี้ มีขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

1.1 ศึกษาสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมภาคเกษตรระดับครัวเรือน จากอดีตมาจนถึงปัจจุบันเพื่อค้นหาจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญจากความเป็นเกษตรกรรุ่นเก่า ไปสู่ความเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่

1.2 กำหนดคุณลักษณะและศึกษากระบวนการสร้างเครือข่ายบ่มเพาะเกษตรกรรุ่นใหม่ ผ่านการเรียนรู้ร่วมกันในภาคครัวเรือน โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และหลักสัจปฐิธรรม 7

1.3 พัฒนารูปแบบการสร้างเครือข่ายเกษตรกรภาคครัวเรือน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

2.1 พื้นที่ขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ ใช้พื้นที่แปลงเกษตรของเกษตรกรในเขตตำบลนาคูน จำนวน 10 หมู่บ้าน

2.2 พื้นที่ขับเคลื่อนนวัตกรรม ศูนย์บ่มเพาะเกษตรกรรุ่นใหม่คุ้มโฮม บ้านหนองไฉ่ หมู่ที่ 2 ตำบลนาคูน อำเภอนาคูน จังหวัดมหาสารคาม

3. ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทฤษฎีใหม่ ในพื้นที่ตำบลนาคูน จำนวน 9 ครอบครั

นิยามศัพท์เฉพาะ

เกษตรกรรุ่นใหม่ หมายถึง ผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในพื้นที่ตำบลนาคูน ที่ทำการเกษตรแบบผสมผสานหรือเกษตรทฤษฎีใหม่ โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และหลักสัจพริศธรรม 7 เป็นกรอบแนวทางในการดำเนินชีวิต

ศูนย์บ่มเพาะเกษตรกรรุ่นใหม่ หมายถึง ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงคุ้มโฮม เป็นพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการทำการเกษตรแบบผสมผสานร่วมกันของกลุ่มเกษตรกรที่เป็นสมาชิกเครือข่าย

เครือข่ายบ่มเพาะเกษตรกรรุ่นใหม่ หมายถึง กลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่ในพื้นที่ตำบลนาคูน ที่รวมตัวกันเพื่อทำเกษตรผสมผสานหรือเกษตรทฤษฎีใหม่ ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เรียนรู้ร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ผ่านการทำกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง แนวทางการดำเนินชีวิตที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชดำรัสให้ประชาชนนำไปปฏิบัติให้ดำเนินชีวิตภายใต้หลักของความพอดี พอประมาณ ความมีเหตุผล และเกิดภูมิคุ้มกันทางสังคม บนเงื่อนไขของการใช้ความรู้คู่คุณธรรม

เกษตรผสมผสาน หมายถึง การทำการเกษตรตามแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่มีการบริหารจัดการที่ดินและน้ำ ทำการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เพื่อการดำรงชีพ ประกอบด้วยการสร้างแหล่งเก็บกักน้ำ การทำนาข้าว การปลูกพืชผัก ไม้ผล ไม้ยืนต้น การเลี้ยงปลา เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ หมู วัว ควาย และอื่นๆเพื่อผลิตและสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารให้แก่ตนเองและครอบครัว

สัจพริศธรรม 7 หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ หรือธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ “สัตบุรุษ” หมายถึง คนดี นักปราชญ์หรือบัณฑิต “สัจพริศธรรม” จึงหมายถึง คุณธรรมที่ทำให้คนเป็นคนดี ประกอบด้วยหลักธรรม 7 ประการ คือ 1) ชัมมัณฺณุตตา หมายถึง เป็นผู้รู้จักเหตุ 2) อัถตฺถิณฺณุตตา หมายถึง รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล 3) อัถตฺตณฺณุตตา หมายถึง รู้ตน 4) มัตตณฺณุตตา หมายถึง รู้

ประมาณหรือรู้ความพอดี 5) กาลัญญตา หมายถึง รู้กาลหรือเวลาอันเหมาะสม 6) ปริสัณฺณตา หมายถึงหมายถึงรู้จักชุมชนสิ่งแวดล้อม และ 7) บุคคลัญญตา หมายถึง รู้จักบุคคล

คุณลักษณะของเกษตรกรรุ่นใหม่ หมายถึง ลักษณะสำคัญของเกษตรกรที่จะทำการเกษตรผสมผสานหรือเกษตรทฤษฎีใหม่ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้ประสบผลสำเร็จ

การเรียนรู้ร่วมกัน หมายถึง การร่วมคิด วิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา วางแผน ลงมือทำ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำเกษตรผสมผสาน ของเกษตรกรในเครือข่าย

ประโยชน์ที่จะได้รับ

1. เกษตรกรสามารถปรับเปลี่ยนกระบวนการทางความคิดและวิถีการดำรงชีวิตจากการทำการเกษตรแบบดั้งเดิมไปสู่การทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข
2. เกิดเกษตรกรรุ่นใหม่ที่สามารถพึ่งตนเองได้ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เกิดความเข้มแข็งของภาคเกษตร และเกษตรกรภาคครัวเรือนมีความมั่นคงทางด้านอาหาร
3. เกิดเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ที่เข้มแข็ง เกษตรกรสามารถร่วมกันขับเคลื่อนการทำงานเป็นเครือข่ายผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้เกิดครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง และสังคมอยู่ดีมีสุข